

ИЗБОРНИЦИТЕ НА ЦАР СИМЕОН

ПЕЙО ДИМИТРОВ

Възпитаникът на Магнаурската школа, цар Симеон, се е ползувал с особено обаяние и популярност в своето съвремие. Византийският патриарх Николай Мистик и западният хронист Луидпранд отбелязват пристрастието му към византийската образованост и античната култура и го нареждат сред забележителните личности в средновековна Европа. Политическите му успехи са редовно отбелязвани и коментирани от писателите историци, но сведенията за културните му интереси и книжовни занимания в чуждите извори са единични и звучат приглушено. Така например Николай Мистик пише: „Зная, че ти ежедневно напояваш своята прекрасна душа с живоносна вода от учението на блажения апостол. . . Зная, че като дърво, израснало при водни извори, така и твоята душа е възпитана с това учение.“¹ По-късен свидетел от него, Луидпранд ни дава удивителни известия за широтата на неговата култура: „За този Симеон казвали, че бил „емиаргос“, т. е. полугрък, понеже още като малък бил изучил във Византия ораторското изкуство на Демостен и силогизмите на Аристотел.“²

Като компенсация за информационната им недостатъчност, домашните извори в славянските книжовни паметници, водещи потеклото си от български ръкописи, са несравнено по-богати и конкретни. Те се отнасят без изключение до участието или отношението на царя към определени писмени паметници, запазени в ръкописната традиция. За славистичната наука това е въпрос, който по степен на важност е равен на изучаването на Кирило-Методиевото наследство, а поради хронологичното им съседство от проучването му зависи бъдещото развитие на палеославистиката. В епохата на Симеон е преведена на славянски език огромна част от общохристиянското класическо писмено наследство. В една или друга степен той е подпомагал инициативите на книжовните школи и протекционирал развитието на книжнината в цялост. Така например през неговото царуване е завършен изцяло корпусът от необходими съчинения от годишния богослужбен цикъл, а паралелно с него и българската чети-редакция на каноничните библиейскоевангелски книги. Основателно се предполага, че и тълковната им редакция в цялост или частично е дело на преводачи от неговия книжовен кръг. Преводите на съчиненията на църковните отци като 13-те слова на Гр. Богослов, Паренесиса на Ефрем Сирин, Слова против арианите на Ат. Александрийски, слова и жития, някои интересни сборници също се отнасят към този исторически период. Но сред тях се отделя обособена група от сборници и мащабни наративни съчинения, които чрез своите предисловия и стихотворни похвали, пряко посветени на владетеля, и датиращите хронографикони към тях, ги хронологизират в неговото време. Техните функции на съчинения, удовлетворяващи нуждите на общото светско образование (в средновековен смисъл), като че ли

¹ В. Григорович. Как изразились отношения Константинопольской церкви к окрестным северным народам и преимущественно к болгарам в начале X столетия. Четыре послания Николая Мистика. . . к Симеону, князю Болгарскому. Одесса, 1866, 59—60.

² ЛИБИ. Т. П. С., 1960, с. 323.

не са достатъчно оценени. За тях съществуват множество конкретни изследвания, но, обединени в система, те ни дават свършено нова представа за участието на цар Симеон в книжовния живот и неговия личен принос в изграждането на славянската култура.

На първо място сред тях, като начало на поредицата, стои знаменитият Шестоднев на Йоан Екзарх, посветен на владетеля. С неговото откриване от К. Калайдович през 1824 г. се поставя и началната дата на старата българска литература като славистична дисциплина. Шестодневът е едно от най-крупните съчинения с енциклопедичен характер в славянската средновековна култура, обхващащо такива дялове на познанието като астрономия и философия, зоология, биология и антропология, т. е. кръга на естествените науки от средновековна гледна точка. От него извличаме и автентична информация за светоусещането на човека и културната атмосфера в царския двор, за бита, за социума, дори за дворците в столицата Велики Преслав. Но създаването му, както е известно от предисловието, ние дължим на повелята и подкрепата на царя.

Няколко години преди изследването на Калайдович³ (т. е. в 1817 г.) отново той заедно с П. М. Строев открива паметник, който по енциклопедична широта, обем и съдържание съперничи на Шестоднева, а именно т. нар. Изборник в старинния му препис от 1073 г. и с преадресирана похвала за руския княз Светослав. Връзката между двата състава тогава не се осъзнава, но след знаменитото си пътуване до Кирило-Белозерския манастир С. П. Шевирьов⁴ попада на втори препис и от него става ясно, че историческият адресат на Похвалата е цар Симеон, сборникът е създаден по негова повеля, а преадресацията за княз Светослав е псевдоепиграф. Наличието на византийски протограф от времето на Симеон⁵ също потвърждава откритието на Шевирьов. Не са от маловажно значение и аналитичните уточняващи аргументи — езикът на превода е старобългарски, руският княз не е притежавал необходимото образование за подобни догматично-философски интереси, а като владетел той не е имал време да поръча превода и окомплектуването му. Светослав става велик княз през 1073 г. и същата година го получава като дар от монасите. С още по-малко основание би могла да бъде написана за него Похвалата — от една страна, той не е поръчвал превода, а, от друга, не е бил известен с книголюбието си като „нов Птоломей“. Освен това в древноруската литература от XI в. нямаме примери на засвидетелствана стихотворна култура. Фактически с основание може да се говори за Светославов препис на цар Симеония Изборник от 919 г. по датировката на хронографика в края на състава, чиято последна фраза гласи: „пз. алекѣандръ ѣдннъ. лѣ(т)а. дннн. кѣ. пн. константинъ и знн лѣ(т). . . .“⁶ време, съгласувано с термина на българския цар и несъмнено парадоксално за историческите интереси на княз Светослав само към първите седем години от управлението на малолетния Константин Багренородни. Откритието на С. П. Шевирьов направи достойно втория крупен сборник от времето на цар Симеон отново с посвещение — Похвала, характеризираща владетеля чрез тъждествена категориално-аксеологическа апология (и за разлика от Шестоднева — стихотворна). С откриването на сборника, конкретно назован Изборник, възниква и въпросът за „Изборника“ или „Изборниците“ на цар Симеон — един от крайгълните славистични въпроси.

Третият сборник, свързан с името на цар Симеон, е популярният Златоструй. За него може да се каже, че не е бил откриван — той е бил известен и на руския библиограф Силвестър Медведев, който пръв го характеризира: „Словеса св. Йоана Златоустаго, собраныя от его списаний Симеоном царем. . . их же числом 136, и на-

³ Вж. Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. С предисловием Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа. — Чтения ОИДР, 1882, М., 1883, кн. 4, 45—46.

⁴ С. П. Шевирьов. Поездка в Кирило-Белозерский монастырь. . . в 1847 г. М., 1850, ч. II, с. 30—32.

⁵ А. Х. Востоков. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея. СПб., 1842, с. 505.

⁶ Изборник Святослава 1073 года (факс. изд.). М., 1983, л. 266а. Годините на Константин и Зоя не са отбелязани точно, но съвместното им управление е било приключило. Говори се за летата им.

реченная Златоструй, рукописная⁷. Първите изследователи — К. Калайдович⁸, П. Й. Шафарик⁹, В. Григорович¹⁰ — не са се съмнявали в достоверността на информацията. Едва след като А. Востоков¹¹ намира нов състав, състоящ се от 80 слова, започват първите разноречия. Така например Ст. Палаузов¹² обединява в едно двата състава и допуска участието на второ лице — съставител на несходните слова, и ги приписва на Йоан Екзарх. Мнението на Палаузов възприемат И. И. Срезневски¹³, В. Ягич¹⁴ и др. Но истинската „ябълка“ на раздора донася В. Малинин. Посвещавайки самостоятелно изследване на паметника, той категорично разграничава двата състава като два различни самостоятелни сборника¹⁵, но не се доверява на предисловието-похвала и отрича участието на Симеон в съставянето му. Според него: „Из него (предисловието — б. а.) видно, что так называемый полный извод Златоструя вовсе не принадлежит Симеону Болгарскому и явился после него“¹⁶ (?) Хипотезата му: „Не должно ли в таком случае признать Симеоновским Златоструй, известный ныне по списку XII в.“¹⁷ ражда в аритметична прогресия нови хипотези и вече не ръкописът, а тезите¹⁸ стават обект на внимание и анализ. Вторият му аргумент е свързан с използването на катената, съставена от Теодор Дафнопат по слова на Йоан Златоуст. Златоструят, както е известно, също е съставен от съкратени припреводи или самостоятелно компилирани слова на Златоуст. Използването на катената е озадачило както В. Малинин, така и редица изследователи след него¹⁹. Т. нар. пълен извод на Златоструя действително използва катената, но във византийските извори тя не е датирана, а биографичните сведения за Теодор Дафнопат са твърде разноречиви. Първото му писмо до цар Симеон, писано по поръка на император Роман Лакапин, се датира към началото на 925 г.²⁰, когато той вече е изпълнявал длъжността протоаскрит, а такъв той е могъл да стане не по-късно от 924 г. Последното му писмо — до емира на Египет Ихтид, се отнася към края на царуването на Роман Лакапин²¹. В началото на самостоятелното управление на император Константин Багренородни — съставител на неговите едикти — е патриций и квестор Теофил²², т. е. в 945 г. Теодор Дафнопат вече не е бил протоаскрит. Следователно през цялото управление на Р. Лакапин той е бил главен секретар на императорската канцелария. Последното известие за писателя Теодор Дафнопат е от 957 г. . . Имаме също известие, че при Роман II (959—963 г.) за епарх на Константинопол бил назначен патриций Теодор Дафнопат,²³ но той бил от стратиотите (ὁ ἀπὸ στρατιωτικῶν). Византолозите обикновено отъждествяват протоаскритата и стратиота с едно и също име, но пояснението към името на втория говори по-скоро за разграничение. Идентифика-

⁷ В. Н. Малинин. Исследование Златоструя по рукописи XII века. Киев, 1878, с. 3.

⁸ К. Калайдович. Йоан Екзарх Болгарский. М., 1824, с. 13, 100.

⁹ П. Шафарик. Расцвет славянской письменности в Болгарии. М., 1848, с. 18

¹⁰ В. И. Григорович. Опыт изложения литературы славян в ее главнейших эпохах. Уч. зап. Казанского университета, 1842, кн. 3, с. 207.

¹¹ А. Х. Востоков. Остромирово евангелие 1056—1057 гг. с приложением греческого текста евангелий и грамматическими объяснениями. СПб., 1843, с. 8, 9, 24.

¹² Ст. Палаузов. Век болгарского царя Симеона. СПб., 1852, с. 84, 108—109.

¹³ И. И. Срезневский. Сведения и заметки о неизвестных и малоизвестных памятниках. СПб., 1867, гл. XII, с. 25; гл. XXII, с. 3.

¹⁴ В. Ягич. История сербско-хорватской литературы. Казань, 1871, с. 88.

¹⁵ В. Н. Малинин. 1878, с. 216.

¹⁶ В. Н. Малинин. 1878, с. 216.

¹⁷ В. Н. Малинин. 1878, с. 216.

¹⁸ Вж. Г. А. Ильинский. Златоструй А. Бычкова XI века. С., 1929, с. 42; К. Л. Иванов. Неизвестна редакция на Златоструя в сръбски извод от XIII век. — Сборник истории и книжественности, кн. 10, Београд, 1976, с. 93 и сл.

¹⁹ К. Л. Иванова, 1976, с. 104—105; М. С. Фомина. Златоструй. Вж. отв. ред. Д. С. Лихачев. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Л., 1987, вып. I, с. 187—190.

²⁰ В. В. Латышев. Две речи Феодора Дафнопата, изданные с введением о жизни и литературной деятельности автора и с русским переводом. — Православный палестинский сборник, вып. 59, СПб., 1910, с. VI.

²¹ В. В. Латышев. 1910, с. VI.

²² В. В. Латышев. 1910, с. VII.

²³ В. В. Латышев. 1910, с. III.

пнята, както се вижда, е спорна, а информацията, че в началото на 925 г. главният секретар на Роман Лакапин, писателят Теодор Дафнопат, е писал писма на цар Симеон, е безспорна. Катената му, използвана при съставянето на Златоструя, не е датирана, протоаскритът би могъл да я състави и до 924 г., след като е бил достатъчно известен, за да заеме длъжността главен секретар на императорската канцелария. В случая по-скоро Златоструят, с Похвалата за Симеон и историческите си свидетелства, се явява аргумент за датирането на катената, а не обратното. Следователно отнасянето на Златоструя към по-късно време поради ползуването на катената е теза, неиздържаша критика и лишена от доказателственост. Така както изборникът от 919 г., запазен във византийски препис от 912 г., е бил преведен веднага по повеля на Симеон, катената също е могла да бъде използвана непосредствено след съставянето ѝ. Теодор Дафнопат е съвременник и кореспондент на цар Симеон, а българският владетел се е осведомявал своевременно не само за политическите дела, но и за културните събития във Византия. Освен това със своя Златоструя Симеон всъщност е създавал съперническа книга — също катена по творби на Й. Златоуст, но по-пространна от византийските си образци и съобразена с потребностите на българското общество. Както твърди Похвалата, след като изучил „вса кннгы ветхыа, і новыа“, той обикнал словата на Йоан Златоусти:

„ИЗБРАЕЪ ЕГО ВСА СЛОВЕСА ИЗ ЕСЕ^x КННГЪ ЕГО. В СІА ЕДНЫ СЛЖИ КННГЫ ІАЖЕ И ПРОВА СЛАТОСТРУАІА.“²⁴

За онаследяване на своя сборник — катена, Симеон употребил не името на Златоуст, а литературния псевдоним на Йоан Дамаскин (χρίστορροϋς — златострунен)²⁵ и авторът на Похвалата обяснява тази промяна и съображенията за новото название:

„АЩЕ БО ННОГО ПО СЕМЪ ИМЕНН СЛАТОСТРУАІАГО ПРОВАША ТО И МЫ НИЮ НЪСМЫ СОБЛАЗНИЛ КННГЫ СЛАТОСТРУАІА НАРЕКШЕ.“²⁶

Единственото историческо свидетелство за създаването на Златоструя е Похвалата за владетеля към сборника — нова апология на книголюбieto му, идейно и стилово родствена със съответната Похвала в Изборника от 919 г.²⁷ Тя съобщава, че Симеон сам е направил избора на словата, участвувал в композирането им и кръстил сборника, а останалото естествено са извършили неговите сътрудници. Един от тях е написал и Похвалата за стореното от владетеля. Неправилното ѝ разчитане от В. Н. Малинин — в смисъл, че тя е доказателство, „что так называемый полный извод Златоустрия вовсе не принадлежит Симеону Болгарскому и явился после него“²⁸ като аргумент отпадна още след прочита ѝ от А. И. Соболевски²⁹. Като енциклопедичен състав (в случая антологичен) Златоустрия е книга, родствена по замисъл със Шестоднева и Изборника от 919 г. и по тяхно подобие също включва похвала за заслугите на владетеля, разясняваща неговото участие. Плодотворният път на изучаването му е съпоставителният и функционален анализ в сравнение с Шестоднева и Изборника, създавани по повеля на Симеон и съпроводени с аналогични посвещения. След отстраняването на противоречията и третия състав, създаден по инициатива на царя, отново може да се смята за принадлежащ нему и да заеме своето място в културата на Симеоновата епоха.

Естествено възникваше въпрос, само тия сборници ли са преведени, окомплектувани и създадени по замисъл и инициатива на цар Симеон и какви са били функциите им в старобългарската култура? Съвременната наука даде отговор на някои от интересувашите ни проблеми. През XIX век руските слависти обърнаха внимание на старинен юридически паметник, известен като Фотиев Номоканон, Синтагма XIV титула

²⁴ Цит. по: ГПБ, Ленинград, сб. А. Толстой. I. 218. Златоустрий, XV в., л. 4б.

²⁵ П. Димитров. Около прелисловieto и названието на Златоустрий. — Език и литература, 1980, кн. 2, 17—28.

²⁶ Цит. по: ГПБ, сб. А. Толстой. I. 218, л. 4б.

²⁷ П. Димитров. 1980, 22—25.

²⁸ В. Малинин. 1878, 21б.

²⁹ А. И. Соболевский. Материалы и исследования в области славянской филологии. СПб.,

или Ефремовска Кормчия, интригуващ със своя състав и архаичен език. Историята на българските църковни и светски правни паметници е все още бяло петно в медиевистиката, но тя не е по-малко интересна и многообещаваща. Руският монах Зиновий Отенски през XVI в. е имал на разположение старинен кодекс от Кормчия книга, или както сам пише: „видѣхъ въ правилѣхъ древняго перевода книга, приписаны же быша при Ярославѣ князѣ. Владимировѣ сынѣ, и при епископѣ Иоакимѣ въ началѣ крещенія наша земли.“³⁰ Иоаким е светителствувал на Новгородската катедра от 889 до 1030 г. и фактически става въпрос за препис от 1015—1030 г. Зиновий е използвал и втори препис „писана книга-Правиль“ на кожахъ, при Изяславѣ князѣ, Ярославли сынѣ, при внуки великого Владимира, крестившаго рускую землю“³¹. В първия случай се говори за по-древен ръкопис и от Тълковните пророчества на Упир Лихий, т. е. първи по време конкретно назван руски ръкопис. Митрополит Евгений е бил убеден, че славянската Кормчая е „принесена к нам из Болгарии вместе с другими церковными книгами — при самом обращении Руси в христианство“³². Българският историк Сп. Палаузов в изследването си за Симеоновата епоха също изказва предположение за българския ѝ произход: „Если же свидетельствово монаха Зиновия, ученика Максима Грека, о том, что он видел список Номоканона, писанный при князя Ярослава и епископа Иоакима, то нет сомнения, что и Номоканон Фотия был уже переведен при царя Симеона,“³³ имайки предвид Ефремовската Кормчая. Първият изследовател на състава ѝ — А. Павлов, опирайки се също на известието на Зиновий, предполага руски произход: „Осмеливаемся высказать догадку: не сделано ли перевод номоканоне в XIV титулах и соединенной с ним синтагмы у нас на Руси во времена Ярослава I“³⁴, но само като догадка. А. И. Соболевски, изследвал езика на паметника, намира несъмнена близост на превода с езика на Изборника, Златоструя и други източнобългарски преводи от началото на X век³⁵. В Н. Златарски също мотивира хипотеза за български произход — според него при съставянето на въпросите до папа Николай е използван екземпляр от Кормчая XIV титула, а преводът е направен от Методиевите ученици в края на IX век³⁶.

Изказвани са и други мнения за времепоявата ѝ, но основно те се свеждат до две твърдения — или при цар Симеон в края на IX и началото на X век, или при княз Ярослав I в първата половина на XI в. Край на полемиката сложиха изследванията на Я. Н. Шапов,³⁷ който я датира безспорно и окончателно по поместения в края „Хронографикон“³⁸, където за византийския патриарх Евтимий е посочено, че е бил изгонен от патриаршеската катедра, а за император Льв Мъдри и Александър — че са управлявали 26 години. И двете известия се отнасят за 912 г., когато фактически на българска почва е бил доокомплектуван и преведен паметникът. В монографичното си изследване върху византийските и южнославянските юридически съчинения Шапов ѝ отделя подобаващо внимание и заключава: „хронологическите указания, входящие в нее Летописца вскоре (Хронографикона) Никифора и речерней епископов и патриарха Константинополя. Оба эти памятника оканчиваются дополнениями до 912 г., т. е. относятся ко времени деятельности Симеона.“³⁹ Действително последните известия в хронологи-

1910, 28.—29.

³⁰ А. Павлов. Первоначальный славяно-русский Номоканон. Казань, 1869, с. 16, заб. 30.

³¹ А. Павлов. 1869, с. 17, заб. 30.

³² А. Павлов. 1869, с. 1 (Няма възможност да използвам изданието митр. Евгений. Описание Киево-Софийского собора. Прилож. 42. Киев, 1825, с. 235, цит. от А. Павлов.

³³ Сп. Палаузов. 1852, 161—162.

³⁴ А. Павлов. 1869, с. 56.

³⁵ А. И. Соболевский. 1910, 121—122.

³⁶ В. Н. Златарски. Избрани произведения. С., 1972, т. I, с. 257.

³⁷ Я. Н. Шапов. О составе древнеславянской кормчей Ефремовской редакции; Я. Н. Шапов. Новый список Кормчей Ефремовской редакции. Вж. ред. С. А. Никитин. Источники и историография славянского средневековья. М., 1967, 207—215, 258—276.

³⁸ Я. Н. Шапов. 1967, 214.

³⁹ Я. Н. Шапов. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI—XIII вв. М., 1978, с. 91; ред. Я. Н. Шапов. Летописи и хроники. М., 1976, с. 230.

ческите ѝ статии са: „Васнаѣн лѣ нї. мѣць. аї. лѣвѣ н александръ лѣтъ. кс.“⁴⁰ и „Фотїн же и ннкола лѣ. с. и изгнанъ бѣ. ефрїмїѣ лѣ. е. мѣць. е. н изгнанъ бѣ.“⁴¹ По своя състав Ефремовската Кормчия или Номоканон XIV титула е свод на византийското църковно право от втората половина на IX век, включващ постановленията на църковните събори, съчинения против ересите, параграфи от Прохирона и Еклогата, Сказание на Максим Неповидник, съчинение за римския календар, хронологически статии, извадки от новелите на Юстиниан и други, позволяващи обстоятелствено запознаване с историята на средновековното право. Въпреки отсъствието в нея на пряко посвещение, възникването на кодекса в 912 г. несъмнено е станало също по повеля на цар Симеон с оглед на нуждата от такъв тип съчинения. Понеже и тя се явява свод на знанието в определена област и обхваща цялостно или частично огромен брой съчинения, методологическият подход към нея също трябва да бъде като към енциклопедически сборник, предназначен за нуждите на старобългарското общество и образование.

Петият енциклопедически състав е въведен в научната литература с ясна и категорична информация при зараждането на палеобългаристиката. Той е познат на славистите с „бележката“ на цар Симеоновия съвременник Григорий презвитер и мних, писател от Преславската книжовна школа. И за него пръв съобщава К. Калайдович в труда си „Иоан Ексарх Болгарский“ от 1824 г., станал начало на поредицата блестящи изследвания върху българския десети век: „Перевод Григория помешен в середине, от главы 149 по 280 (л. 190—472), под следующим заглавием: Книгы Заѣта Божия Ветхаго, сказающе образы Новаго Заѣта.“⁴² Преписът, по който прави описание на ръкописа, е от XV в. и се съхранява в Москва, ЦГДДА, ф. 181, № 297/658 (стар № 902/1468)⁴³. Още тогава той прави достойно и състава му, съобщавайки, че освен превода на Григорий Презвитер в него са включени „краткое извлечение, только на 7 листах, из Шестоднева Екзарха болгарского, Моисеево пятокнижие и книгу Иуса Навина, а за переводом Григория следует Летописец русских царей (гл. 280—324), оканчивающийся 1214 годом“⁴⁴. След него със сборника се занимава М. Оболенски. Той съобщава за намиращия се в състава му „Хронограф Иоанна Малалы в славянском переводе“⁴⁵ и публикува поместената след труда на Григорий Переяславско-Суздальска редакция на Повесть временных лет (т. е. Летописец на руските царе). Оболенски за втори път публикува историческото известие на Григорий, намиращо се на л. 199, но разпространява участието му върху целия труд — от Шестодневца в началото до Хронографикона в края, и стига до извода: „Эта вставка указывает на имя переводчика хроники Иоанна Малалы и на то важное обстоятельство, что перевод этот был совершен в начале X века для болгарского князя Симеона.“⁴⁶ В трудовете му, издадени посмъртно, обобщавайки своите наблюдения, той справедливо вижда в него търсения от руската наука: „Хронограф по великому изложению, получивший свое начало в царствение знаменитого. . . Царя Симеона Борисовича, для нас в высшей степени драгоценен, потому что им несомненно пользовался преподобный Нестор и из него внес в свою летопись многие места буквально, а другие в сокращенном виде.“⁴⁷

Идеите и наблюденията на Калайдович и Оболенски доразвива архимандрит¹ Леонид. Той пръв разграничава превода на Григорий и съставителството на Хронографа като две различни дейности и дава пълна представа за съдържанието му:

⁴⁰ ГПБ, Ленинград, ОСРК. П. № 250, Плигински препис, XV в., л. 311б.

⁴¹ Плигински препис, л. 312б. Годините на патриарх Евтимий са сгрешени, но е отбелязано изгнанието му в 912 г.

⁴² К. Калайдович. 1824, с. 99.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ М. Оболенский. Летописец Переяславля Суздальского. — Временник ОИДР, М., 1851, с. XIII.

⁴⁶ М. Оболенский. 1851, с. XIII.

⁴⁷ Исследования и заметки князя М. А. Оболенского по руским и славянским древностям. СПб., 1875, с. 131.

„1. Перевел (Григорий — б. а.), как упомянуто в надписании Архивского сборника, по повелению царя Симеона книги Царств (1, 2, 3, 4) и вероятно и книгу Есфирь (первая 10 глав с еврейского).

2. Составил первый славянский хронограф Еллинской редакции из Шестоднеца (сокращ. из Шестоднева Иоанна Екзарха) и хроники Иоанна Малалы Антиохийского (10 первых глав), и между ними разместил первая 7-мь книг древнейшаго (Мефодиева перевода) на Библията — б. а.). После книги Руфь следует приведенное выше надписание о переводе Григорием книг Царств, за ними отрывки из книги Толковых Пророков (одних больших, книга Даниила пророка вполне), книга Есфирь (10 глав с еврейского) и из соч. Иосифа Флавия: 4 плены Иерусалима и Иудейских древностей. В пятокожний Моисеева вставлены: отрывок из книги Иова (толковый) и апокрифы, одиноковые с находящимся в Толковой Палее: о Мельхиседеке и заветы 12 патриархов.⁴⁴⁸ Характеристиката на Леонид е възможно най-пълната и вярната, към нея малко може да се добави. Заслужава пълно доверие и концепцията му, че трудът не е преводен, а оригинален — съставен на българска почва по съществуващи преводи и новопреведени исторически съчинения.

Другата тенденция в проучването на Хронографа започва със статия на И. И. Срезневски. В описанието си той не споменава началното съчинение — извлечение от Шестоднева на И. Екзарха, разглежда хрониката на И. Малала само в сравнение със запазената гръцки текст, а хронографикона, завършващ с коронацията на император Роман Лакапин, отбелязва мимоходом: „это последнее обстоятельство относится к 919—920 году“⁴⁴⁹, но го пропуска без исторически коментар. За И. Флавий Срезневски предпазливо задава въпроса: „Перевод повествования о делах Иудейских не сделан ли был на Руси? Не решая этого вопроса, представляю выбор слов из этого перевода. . .“⁴⁵⁰, но цитира само порусени словоформи, без да отбележи например немалкото протобългаризми. В заключение той цитира гласата на западноруския преписвач за литовските езически обичай и заключава: „В рассматриваемом сборнике мы имеем хронограф вроде тех, каких позже явилось много, хронограф XIII века, и, судя по вставке о Совии и о Литовском язычестве, труд Русского труженика, работавшего, вероятно в западной Руси.“⁴⁵¹ Българското участие той свежда само до използването на превода на Й. Малала, извършен според него от Григорий Презвитер. Неговият анализ продължава и завършва В. М. Истрин. Той въвежда ново название за труда на Григорий Презвитер и сборника от времето на Симеон — „иудейски хронограф“, понеже включва съчинения на Йосиф Флавий. „Иудейски“ или „архивски“ е названието му и досега в научната литература. Попадайки на втори препис от него — Вилиенския⁴⁵², който е без завършек, Истрин отрича принадлежността на хронографикона (водещ до 921 г.) към протографа и го разглежда като прибавен там от руски книжовник през XIII век⁴⁵³. По гласата за литовските обичай той също утвърждава възможността: „Происхождение иудейского хронографа приурочивать к Литве“⁴⁵⁴ и го датира, т. е. „составление оригинала Архивского восходит ко времени после 1262 г.“⁴⁵⁵. Естествено хипотезата му предизвиква обосновани възражения. Появява се обширната статия на А. А. Шахматов „Древнеболгарская энциклопедия X века“, в която той признава „гораздо более

⁴⁴⁸ Архим. Леонид. Библиографические разыскания в области древнейшего периода славянской письменности IX—X вв. — Чтения ОИДР, М., 1890, кн. 3, с. 15—16.

⁴⁴⁹ И. И. Срезневский. Русский исторический сборник XV века Московского главного архива министерства иностранных дел. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. — Сб. ОРЯС, т. XX, № 4, гл. XXXIV, с. 118, СПб., 1879.

⁴⁵⁰ И. И. Срезневский. 1879, с. 134.

⁴⁵¹ И. И. Срезневский. 1879, с. 139.

⁴⁵² Ф. Добрянский. Описание рукописей Вильненской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильно, 1882, 246—255.

⁴⁵³ В. М. Истрин. Александрия русских хронографов. М., 1893, с. 132.

⁴⁵⁴ В. М. Истрин. 1893, с. 360.

⁴⁵⁵ В. М. Истрин. 1893, с. 353.

близким к истине архим. Леонида, признавшего хронограф 1262 года Елинским летописцем болгарской редакции, чем Истрина, предположившего, что редактор хронографа задался целью дать подробное изложение еврейской истории. . . иудейским хронографом XIII века⁵⁶. Хронографиконът и на него дава основание да си зададе въпроса: „Не следует ли отсюда, что Симеонова энциклопедия составилась до 920 года (года вступления на царство Романа)?“⁵⁷ Но понеже сам не е работил с ръкописа, Шахматов го определя като „IV-й видою Елинского летописца“⁵⁸, с уговорка, че е съхранил редица съчинения от древната Симеонова енциклопедия. Грешката на Шахматов идва от гласата на преписвача за руски препис от 1262 г., която той, както и Истрин, приема за времепоява на редакцията. Истрин реагира с острополемичната си статия „Один только перевод Псевдокаллисфена, а древнеболгарская энциклопедия X века — мнимая“⁵⁹, в която, без да се позове на ръкописния текст, произнася окончателното си становище: „Архивский сборник в том виде, в каком мы его имеем, должен рассматриваться как нечто особое, без связи с теми памятниками, которые были с ним соединены“, т. е. Шестодневца, съставен по Шестоднева на Й. Екзарх, българските преводи на Хрониката на Й. Малала, на книгите царства с „бележката“ на Григорий, Псевдокаллистеневата Александрия и Хронографикона в края, обхващащ времето от Константин Велики до Роман Лакапин. По същото време на превода на Григорий се спира и библиестът И. Е. Евсеев, но той приема заявлението му за послеслов и го обявява за преводач на „пятокнижие Мойсея и книг Исуса Навгина, Судей, Руф“⁶⁰.

След статията на Истрин нови изследвания върху атрибуцията и състава на сборника не са се появявали. Н. А. Мещерски издаде „История Иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе“⁶¹ по същия хронограф, но по най-късния и русизирания в езиково отношение Вилненски препис от XVII в., а изследователят на хронографите О. В. Творогов по традиция го нарича „иудейски хронограф“⁶² и игнорира въпроса за българския му произход. Съобщен от К. Калайдович и занимавал съзнанието на изследователите от XIX век с уникалната си историческа и езикова информация, сега той е сведен до факултативен факт в ръкописното наследство, трета или четвърта редакция на Елинския летописец.

В настоящия момент са известни три преписа на Хронографа и едно кратко извлечение от него:

1. Московско — ЦГАДА, ф. 181, № 279/658 (стар № 902/1268), XV в., I⁰ полуустав, двуколонно писмо, л. 10 — 481. Филигранни — бича глава, в ръкописа са оставени празни места за миниатюри, но преписът не е илюстриран. Предисловието на Григорий е на л. 199а, начало на глава РМΘ⁶³.

2. Варшавски — Национална библиотека, сб. Замойски, ф. 603, № 83, края на XV — началото на XVI в. Филигранни — бича глава с кръст и змия, тиара с кръст, три хълма с кръст (Брике № 11808, 11811, 4901—4902, 15376 — до 1520 г.), двуколонно писмо, формат 33/21 см., 810 стр., без край (до Авесалом). Предисловието на Григорий е на с. 666, глава РМΘ⁶⁴.

⁵⁶ А. А. Шахматов. Древнеболгарская энциклопедия X века. — Виз. временник. СПб., 1900, т. VII, кн. 1—2, с. 16.

⁵⁷ А. А. Шахматов. 1900, с. 34.

⁵⁸ А. А. Шахматов. 1900, с. 16.

⁵⁹ В. М. Истрин. Один только перевод Псевдокаллисфена, а древнеболгарская энциклопедия X века — мнимая. — Виз. временник. СПб., 1903, т. X, с. 28.

⁶⁰ И. Е. Евсеев. Григорий Превитер, переводчик времени болгарского царя Симеона. — Изв. ОРЯС. СПб., 1902, т. VII, кн. 3, с. 364.

⁶¹ Н. А. Мещерский. История Иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. М.—Л., 1958.

⁶² О. В. Творогов. Древнерусские хронографы. Л., 1975, 24—25 и сл.

⁶³ К. Калайдович. 1824, с. 100.

⁶⁴ Я. Н. Щапов. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской народной республики. М., 1976, т. I, 29—30. Щапов го определя като Тълковна падея. Медиевистката Елена Томова ми предостави микрофилм от ръкописа, за което сърдечно ѝ благодаря.

3. Вилненски — ЛАЦБ, № F-19 — 109 (стар № 109/147), XVII в., I^о, едноколонно писмо, без начало и без край (т. е. без хронографикона), Предисловието на Григорий е на л. 242а-киноварно, изделено като заглавие⁶⁵.

4. Ленинградски — ГПБ, Софийска сбирка, № 1454, XVI в., 4^о, полуустав, преминаващ в скоропис, л. 334а—375б — съкратено извлечение. В него е запазен хронограконът, а на места се пазят и по-пълни четения от Хрониката на Й. Малала⁶⁶.

Шестодневцът е запазен в Московски, Варшавски и Вилненски препис, а хронографиконът — в Московски и Ленинградски, и те са неделими части от Хронографа. Документиращо значение имат предисловието на Григорий Презвитер, запазено в трите преписа, и Хронографиконът, завършващ с коронацията на Роман Лакапин за съимператор — на л. 481а в Московски и л. 375б в Ленинградски. Годината на указаното събитие е в термина на Симеон Велики (893—927), а в предисловието Григорий сам уведомява, че е превеждал следващите библейски книги: „при кншн българтѣ Симеоне снѣ борницѣ“, т. е. между двете датирани известия съществува историческа съгласуваност. Аргумент за произхода му са и българските глоси в текста. На л. 200б в текста на Троянската повест четем: „Снѣ дхнлеоуъ нмын вѣа своа. нже нарница-хуса тогда моузмидонесъ. нмынѣ болгарен оуниѣ“⁶⁷, възвеличаваща оуниѣ българите като наследници на Ахил и мирмидонците, която явно е била записана по внушение на войнствения цар. Подобна претенция за хунски произход е вложена и в Именника на българските ханове, започващ родословието им от Атила и Ернах. На л. 403б, в текста от Хрониката на Йосиф Флавий, отново четем: нлоуриѣ же ѣ дазmate. н дакѣн. марница мѣн българтѣ въ нстрѣ живоуциѣ“, утвърждаваща принадлежността на тези области към територията на българската държава по времето на Симеон.

Не са без значение и глосите-пояснения за елинските и индийските божества чрез славянските им съответствия л. 26б) „нж приносити жртвоу сквернымъ богомъ андаевн. н перкоуноен, рекше громоу. н вѣроуиѣ рекше соуцѣ.“ (Перун е записан като Перкун в Литовския препис, където и „слницѣ“ е станало „соуцѣ“.)

(л. 31а) „по оумртѣи же фѣвствоѣ его н сварога нарчуѣтѣ“, „по оумртѣи дажьбожн сна сварогова.“

(л. 33бб) „радвнса оучнтелю върауmanoвъ снѣ вѣиѣ пороуна велнка.“ (Перун-Перкун).

Безспорно това са най-древните свидетелства за езическия пантеон на българските славяни, а чрез тях читателят от началото на десети век е могъл да си обясни функциите на съответните елински и индийски богове. Лексикалната езикова специфика също говори за български преводи, употребени са например: л. 99б, 167а, 301а — кничии; 62а-самчї; л. 307а-котыга; л. 191а-послоухъ; л. 412а-тоуль; л. 352б-поспѣшника; л. 348б-хлѣвина; л. 322б, 323а-чръчега и чръчегу (за топка; л. 304а-дѣтишь; л. 293б-гаща; л. 248а-на мѣща; л. 299а-предръжителѣ и др. Разглеждайки го в пълнота, ние трябва да го наричаме не Йудейски хронограф, а Симеонов исторически сборник или Хронограф от 921 г. За да се добие нагледна представа за съдържанието му, представям последователността на включените в състава му дялове и съчинения: л. 1а-9б — Оглавления на сборника и колекция от други съчинения. л. 10а—16а — книга бытискаа-Шестодневц, съставен по Шестоднева на Й. Екзарх;

л. 16а—652 — Хроника на Й. Малала за първите времена с допълнения от ки. Битие;

⁶⁵ Ф. Добрянский. 1882, с. 246—255.

⁶⁶ В. М. Истрин. Хронограф с хроникой Иоанна Малалы. — ЖМНПр., ч. ССCL, ноябрь, СПб., 1907, 167—185.

⁶⁷ Цитатите от Хронографа са по Московския препис от ЦГАДА.

- л. 65а—89б — Завети на дванадесетте патриарси;
- л. 89б—111а — Изход Моисеев;
- л. 111б-126а — Книга Левит;
- л. 126а—148а — Книга Числа;
- л. 148а—169а — Разказ за Мойсей и смъртта му;
- л. 169а—183б — Исус Навин;
- л. 183б—197б — Съдии Израилеви;
- л. 197б—199а — Книга Рут;
- л. 199а — Предисловие на Григорий Презвитер:

„РМФ. Книгы завета бжѣ ветха казajúще образы новаго завета истинны соущи, преложеныа въ грѣ-ска ꙗзыка в словенскыи. при книхъ българтѣ сѣмѣонѣ сѣвѣорнши. григорѣ презвитерѣ мнѣхѣ. всеѣ цркви българтскы цркви повелѣнїе того князюца княса Семѣо истѣрщи болюца.“

- л. 199а—210а — Троянска повест (с пояснение, че е включена тук, защото Троянската война е била „въ лѣто же давида“) и глосата за унобългарите, произхождащи от Ахил;
- л. 210а—290а — Книга Царства в превод на Григорий Презвитер. От л. 276 с вставки от пророческите книги в тълковната им редакция, както са отбелязали арх. Леонид и Викторов;
- л. 290а—305а — Кн. Даниил с тълкувания от Иполит Римски и допълнения от Хрониката на Й. Малала;
- л. 305а—311а — Начало на римската история с разкази за цар Латин и Еней, Ромул и Рем, по Й. Малала;
- л. 311а—342а — Александрия I българска Псевдокалостенова редакция, печатана от В. М. Истрин.
- л. 342а—366а — Елинистични царства и римска история по Малала и Амартол — за Цезар и Август, раждането на Христос и др.
- л. 366б—381а — История на Йосиф Флавий с вставки от Малала и евангелията;
- л. 381а—396б — Втора книга на Й. Флавий с вставки от евангелията, Малала, Амартол;
- л. 396б—410а — Продължение на римската история с разкази за апостолите Петър и Павел и йерусалимските събития по същите хроники;
- л. 410а—478а — Пленяването и опустошаването на Йерусалим, предимно по Й. Флавий;
- л. 478а—481а — Хронографикон за византийските императори от Константин Велики до Роман Лакапин. Последна фраза:

„по александръ же црква константинь. съ материоуѣ. з. съ константинь вѣнна на црква романа и сѣврѣ женоу ѣго.“

Включените исторически съчинения на Й. Малала, Й. Флавий и Г. Амартол (без продължители) са създадени до царуването на Симеон и отново между предисловието на Григорий, Хронографикона и историческия материал не съществуват разногласия. Историческият сборник е бил създаден по желание на царя, за да обхване мировата история от „създаването“ на света до неговото съвремие. Той обхваща огромен корпус от съчинения, които не са включени пълно, а в и з б о р, проследяващ историята на човечеството в нейните мирови измерения. И понеже досега не е намерено съответно византийско съчинение, трябва да предположим българския произход на „избора“, съставящ историческата компилация — Хронограф, по вече съществуващи български преводи. Сред източниците са включени и такива забележителни историко-белетри-

стични съчинения като Заветите на 12-те патриарси, Троянската повест, Александрията (Псевдокалистенова редакция) и др. В сборника трудът на Григорий Презвитер е точно определен — той е автор на втората част, от л. 199а до 478а. Неговото предисловие е киноварно и е обозначено като начало на нова глава — РМΘ (=149). Именно този дял се явява и „книги завета божия ветхаго, сказующе образы новаго завета“ — прообразен разказ за Давид и Соломон, извадки от пророческите книги, предсказали раждането на Христос, греховете на еврейското племе и разрушаването на Йерусалим като божие наказание за смъртта му. Акцентът е поставен съзнателно върху този основен и повратен етап от човешката история, обосноваващ смисъла ѝ, а след него дори не е продължена римската история — само на три листа е поместен списък с имената на византийските императори от Константин Велики до Роман Лакапин, или датиращ хронографикон по подобие на хронографиконите в края на Номоканон XIV титула от 912 г. и Изборника от 919 г. Конкретното участие на Григорий се потвърждава и от Переяславско-Суздальската руска летопис (писана в 1214 г.) в същия ръкопис, където е отбелязано:

„Рече бо книга црква, Григориемъ мнѣхѣмъ в Соломане како нме женѣ семьсотъ, наложницъ Т.“⁶⁸ Подобна ремарка е видял В. Н. Татищев и в най-старинната пергаментна Разколническа летопис: „в разколничем Григория упоминает“⁶⁹. Тя се чете и в Новгородската Софийска летопис: „глаголетъ бо Григории в летописцѣ“⁷⁰ и се превежда цитат за обичаите на народите.

По своето съдържание цар Симеоновият Хронограф е една удивителна историческа енциклопедия, възпитавала в историческо мислене българи, руси и сърби от X до XVII век, която тепърва ще се изследва. Не е безинтересно да се отбележи, че и съвременникът патриарх Николай Мистик е знаел за заниманията на царя с древна история, пишейки му: „Прочети внимателно това, което написах, а от писмото премини към старата история, защото аз зная, че ти се занимаваш с нея“⁷¹. Писмото е писано след преговорите между Симеон и Роман Лакапин през 923 г., непосредствено след създаването на Хронографа.

Разгледаните сборници с точна датировка, както се вижда, са пет на брой, а поради особеностите на техния превод и комплектуване, състав и обхват, спазвайки традиционната терминология, бихме могли да ги наречем Изборници. Пръв по време е посветеният на владетеля Шестоднев на Йоан Екзарх. За следващите притежаваме точната датировка на хронографиконите, задължително присъстващи в края на съставите. Юридическият сборник или Номоканон XIV титула се датира от 912 г., последни събития, споменати в него, са царуването на император Лъв и Александър и свалянето на патриарх Евтимий. Философско-богословският или Изборник от 919 г. отбелязва като последна дата съвместното управление на Константин Багренородни и Зоя Карбонопсида, т. е. бил е завършен след свалянето на императрица Зоя през март 919 г. и заточаването ѝ в манастир⁷², до коронацията на Р. Лакапин. Хронографът вписва коронацията на Р. Лакапин и жена му Теодора на 17 декември 920 г., но не прибавя коронацията на сина им император Христофор през май 921 г., следователно бил е завършен в началото на 921 г. Златоуструят не завършва с хронографикон, но стихотворната похвала към него нарича Симеон — цар, кореспонденцията с Теодор Дафнопат, чиято катена е използвана, се датира около 925 г., следователно той е създаден след 921 г. и е последен по време.

⁶⁸ М. Оболенский. 1851, с. 17.

⁶⁹ В. Н. Татищев. История Российская. кн. 2. М., 1773, с. 358, заб. 2.

⁷⁰ Российская летопись по списку Софийскому Великому Новгорода. Ч. I, СПб., 1795, с. 7.

⁷¹ ГИБИ. Т. IV. С., 1970, с. 295.

⁷² В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. С., 1971, т. I, ч. 2, 391—392.

Естествено възниква въпросът за пълнотата и функциите на този огромен и пръв славянски енциклопедически корпус. В последователността на създаването им колекцията от Изборници обхваща следните съчинения:

- Шестоднев на Йоан Екзарх, съставен до 912 г.
- Юридически Изборник (Номоканон XVI титула) — от 912 г.
- Изборник (философско-богословски) — от 919 г.
- Исторически Изборник-Хронограф — от 921 г.
- Златоструй (антология-катена) — след 921 г.

Пет съчинения, сред които четири крупни енциклопедически състава и един антологичен, които с право можем да наричаме Изборниците на цар Симеон, понеже са създавани по негова повеля и инициатива. Две предисловия, две стихотворни похвали и три хронографикона хронологизират принадлежността им към времето на владетеля и свидетелствуват за неговото участие или отношение към съответния и з б о р е н свод на знанието. Функциите им в системата на средновековната култура са очевидни.

Шестодневът, разкриващ устройството на мирозданието в съответствие със средновековните представи за вселената, е основополагащо мироведно съчинение и онтологически научен трактат. Включените в него естествена научни, астрономически, географски, антропологически и други знания са събуждали научен интерес и запознавали с основните концепции, аргументи и примери в дадената област. Поставянето му в началото на колекцията като фундамент на средновековния универсум е имало дълбок символичен смисъл и гносеологична функция на ключ за интерпретация на битието и познанието.

Юридическият Изборник или Номоканон XIV титула се явява свод на средновековното християнско законодателство и пълен справочник за решенията на вселенските църковни събори. Той безспорно е бил нужен за урегулиране на отношенията в социума, за териториалното и административното устройство на държавата и църквата, гражданските и църковните съдилища. Неслучайно са включени параграфи от земеделския и морския закон, правила за сключване на църковен брак, съчинения против ересите. Същевременно от него са се получавали и обширни знания по история на християнското право.

Философско-богословският Изборник съдържа статия със задоволителен отговор по догматически въпроси, изясняващи не само каноническата, но и философската основа на християнството. Предназначението му на енциклопедически състав в идеологическата област регламентира средищното му място сред останалите. В него, както е известно, има календарни съчинения, статия по риторика, трактат по логика. Единствено той е наречен Изборник и характеризира отношението на избор спрямо необходимостта средновековно класическо наследство.

Историческият Изборник (Хронографът) представя човешката история според християнската концепция за сътворяването на вселената и първите хора, възникването на човешките общества, мировите империи и техните владетели, възмъжението на Христос и разпространението на християнството и т. н. до съвременето. Сред географските пространства и останалите народи българинът е нареждал и себе си, търсел е своето място в историческото и физическото пространство.

Антологията Златоструй, от една страна, е сборник с образци по красноречие, а от друга — най-крупната катена, съставена по слова на Й. Златоуст. Тя е трябвало да даде представа за постиженията на тържественото красноречие, предназначено да разяснява догматически въпроси и да насажда християнски добродетели. След етапа на първоначалната проповед и „катената“ от този период — Учителното евангелие на Константин Преславски (наред с поученията на Климент Охридски), Златоструят се е явявал хомилетичен сборник от друг тип, удовлетворяващ изискванията на образования кръг вярващи и книжовници. Той застъпва почти всички въпроси, интересували средновековния човек, в него в по-голяма степен присъства и средновековната символика в плана на тълкуването и нравствената назидателност. Освен това сборникът слага начало на изключително жизнен пораждащ модел — Златоустияната в славянското сред-

новековие, която поглъща като анонимно и голяма част от оригиналното хомилетично наследство.

Изборниците обхващат цялостно средновековния универсум на знанието — метафизика и естествени науки, философия и богословие, юриспруденция, история, риторика. За пълнота на системата отсъствуват само съчинения по геометрия, медицина и музика. Може би те са съществували и не са достигнали до нас, а може би цар Симеон, починал неочаквано, не е успял да реализира напълно замисъла си за средновековен компендиум на знанието на български език. Оцелелите съчинения, разбира се, дават представа за системата на замисъла и мащабите на започнатото дело, а също така правят достояние необозрим кръг от съчинения, проблеми и автори. Функциите им да обгърнат диференцирано почти всички области на средновековното знание — кръга на универсума, за да бъдат фундамент на славянската култура и наука, ги нареждат сред великите дела на образования владетел и неговите сътрудници. И съвременниците, имайки предвид замисъла на царя, са имали основание да го величат като „нов Птоломей“, защото от X до XVII в. Изборниците функционират активно в системата на славянската култура и оформят мирогледа и кръгозора на средновековния славянин до настъпването на славянското възраждане. Личната заслуга на цар Симеон се е състояла в това, че той със своето високо образование прозорливо е оценил значението на Кирило-Методиевото дело и на учениците им в България — предимствата на собствената исторически път в културата, постигнат чрез азбуката и превода на богослужебните четива, но е оценил и неговата недостатъчност. Техните текстове са подготвяли преди всичко богослужител, деятел, усвоил необходимите знания на равнище за редовно изпълнение на култа. Необходим е бил втори етап — надмогване на култово-мисионерското равнище и усвояване на фундаменталните основи на християнската култура и цивилизация. Интелектуалният хоризонт на Изборниците говори, че те задоволително са удовлетворили потребностите на епохата. Чрез тях цар Симеон и широкият щаб от знайни и незнайни съмишленици и сътрудници са се явили цивилизатори и фундаменталисти, поставили основата, необходима за самостоятелното развитие на българската и славянската култура. Образованият владетел е дал направление, широта и нова цел на началния тласък, осъществен от Константин-Кирил, и се е явил далновиден продължител на неговите идеи. В новата историческа ситуация той става родоначалник на новия етап — системното усвояване на дяловете на познанието и преминаването от култура на култово богослужение към култура на универсално знание, в средновековен смисъл. Създаването на сборници с енциклопедичен и з б о р в последователността на историческото развитие на идеите вече е означавало вписване в културното пространство на европейските народи и постигане на равнище за културен диалог. Ето защо именно те са били условие за оцеляването, устойчивостта и разпространението на славянската култура. Съвременниците по достойнство са оценили заслугите на Симеон и след апологията на Кирило-Методиевото дело създават апология на книголюбеца-цар, книгите и библиотеките, отреждайки му пиедестал на „нов Птоломей“ за славяните.

Прави впечатление, че интересите му са били ориентирани към съвременните прояви на византийската образованост. Във Византия Номоканон XIV титула е редактиран окончателно през втората половина на IX век, за Хронографа е използвана и Хрониката на Г. Амартол — историк също от втората половина на IX в., Изборникът от 919 г. има византийски протограф от 912 г., а при съставянето на Златоструя са използвани катените на Теодор Дафнопат — негов съвременник и кореспондент. Явно утвърдената преди представа за интереса на българската култура само към първите векове на византийската култура ще трябва да се коригира. За Византия това са най-нови съчинения и кодекси, предназначени за съвременните цели на византийската образованост, те, както се вижда, пълноценно присъствуват и в енциклопедичния избор на Симеон. Функциите им на българска почва са били тъждествени — да служат за целите на общото образование и хуманитарната култура. Навярно по-задълбочени познания в съответната област са се получавали на гръцки език, особено отнасящите се до

т. нар. външна мъдрост. Изборниците формират представа за култура, която е коренно различна от Кирило-Методиевото наследство. Нейният перспективен хоризонт надхвърля хронологическите граници на средновековието и надниква в историята на езическите народи, античността и елинизма, повратите на римската история, прави екскурси в античната философия и литература, стреми се да даде информация за общества, умения и личности в цялостната история на човечеството. Разбира се, този интерес е епизодичен и повърхностно-информативен, но в по-късната история на южните и източните славяни той отсъства дори в такава степен.

Славистичната наука от XIX век откри поединично Изборниците на цар Симеон, но не ги систематизира и не достига до концепция за значението им в тяхната съвкупност, не пристъпи и към изучаването им в сравнителен план. Естествено това доведе до редица погрешни методологически и исторически постановки и разработки, дори до опити за отричане на тяхното съществуване в историческия им термин. Но най-осезателно това се отрази при изучаването на старата българска литература от X век — въпреки многобройните исторически свидетелства не бе осъзнато какъв е мащабът и смисълът на извършеното при цар Симеон и неговите сътрудници и по какво делото им се отличава от времето на Кирил и Методий и първоначалната проповед на учениците им в България. Поради тази неизясненост Симеоновата епоха практически бе деаксеологизирана, не се виждаше продължението ѝ в следващата. А Изборниците са не само смисъл и завършек на „златния век“, но и фундамент за развитието на следващия период в старобългарската култура. Те имат капитално значение и за разволя на староруската и старосръбската култура, в чиято ръкописна традиция са запазени архаичните им състави, документиращите и датиращи предисловия, хронографикони и похвали.